

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет

Кафедра архівознавства, спеціальних історичних та правознавчих дисциплін

Дипломна робота магістра

з теми: **«Українське суспільно-політичне життя за матеріалами особових
джерел Є. Чикаленка»**

Виконав:

студент II курсу магістратури
спеціальності 032 Історія та археологія
(Архівознавство)

Швед Богдан Богданович

Науковий керівник:

кандидат історичних наук, професор
Хоптяр Юрій Анатолійович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2018 рік

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Стан наукової розробки проблеми та джерельна база дослідження.....	6
1.1. Історіографія проблеми.....	6
1.2. Джерельна база, методи та принципи дослідження.....	16
Висновки до розділу 1.....	33
Розділ 2. Відображення громадсько-політичного життя України 1892–1920-х рр. у листуванні Є. Чикаленка.....	35
2.1. Листи Є. Чикаленка – джерело з історії українського руху в Російській імперії.....	35
2.2. Визвольні змагання 1917-1920 рр. в епістолярії Є. Чикаленка.....	44
Висновки до розділу 2.....	61
Розділ 3. Спогади та щоденники Євгена Чикаленка як історичне джерело.....	63
3.1. Наддніпрянщина пізньої імперської доби у висвітленні спогадів та щоденника Є. Чикаленка.....	63
3.2. Визвольні змагання у щоденнику Є. Чикаленка.....	72
Висновки до розділу 3.....	75
Висновки.....	78
Список використаних джерел та літератури.....	82

ВСТУП

Актуальність дослідження. Після здобуття Україною незалежності, вітчизняні дослідники отримали можливість вільного і об'єктивного дослідження цілого ряду наукових проблем, в тому числі формування та становлення українського руху в Російській імперії, а також складного і різнобічного життя доби Української революції 1917-1920 рр. Тривалий час таке вивчення гальмувалось перепонами, що ставились на шляху істориків тоталітарним радянським режимом, котрий унеможлиблював неупереджене вивчення багатьох сторінок історії України.

В сучасних реаліях, коли політичні перешкоди для роботи дослідників залишились в минулому, надзвичайно актуальною залишається проблема введення у науковий обіг історичних джерел, в тому числі епістолярної та мемуарної спадщини українських діячів нового та новітнього часу, яка тривалий час не публікувалась і була практично недоступна історикам (зауважимо, що значна частина подібних матеріалів і досі зберігається у зарубіжних наукових центрах – Науковому товаристві імені Шевченка у Нью-Йорку, Українському музеї-архіві у Едмонтоні, Гуверівському архіві Стенфордського університету, тож вітчизняним дослідникам непросто ознайомитись із нею). Серед діячів, чий унікальний за масштабами комплекс особових джерел тривалий час перебував практично за межами наукового обігу, Євген Харлампійович Чикаленко – людина, що зробила неоціненний внесок у розвиток українського національного руху кінця XIX – початку XX ст., підтримувала тісні зв'язки із провідними постатями національного життя, тож її мемуари, щоденники та листування містять унікальну за своєю науковою цінністю інформацію.

Отже, актуальність дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю введення до наукового обігу та вивчення цього кількісно великого, інформативного, цінного, тематично розмаїтого листування, потребою систематизації виявлених листів (понад дві тисячі одиниць кореспонденції),

його джерелознавчого аналізу та тематичної диференціації в ньому основних сюжетів; по-друге, відсутністю схожого дослідження у сучасному джерелознавстві.

Об'єктом дослідження є спогади, щоденники та листування Євгена Харлампійовича Чикаленка.

Предметом дослідження є джерелознавчий потенціал особових джерел Є. Чикаленка.

Хронологічні межі дослідження співпадають з хронологічними межами життя Є. Х. Чикаленка і охоплюють період із 1861 р. до 1929 р. Нижня хронологічна межами співпадає з хронологічними рамами, заявленими Чикаленком у своїх спогадах, верхня зумовлена тим фактом, що практично до самої смерті Є. Чикаленко вів активне листування із різними особами, тобто його епістолярна спадщина продовжувала формуватись.

Мета даного дослідження полягає в тому, щоб на основі джерелознавчого аналізу листування Є. Чикаленка, визначити його інформативну цінність, виділити у комплексі джерел основні теми та історичні сюжети, які можна за ним відтворити, відобразити їх репрезентативність.

Для досягнення означеної мети необхідно розв'язати такі **дослідницькі завдання:**

- визначити ступінь дослідження даної проблеми в історіографії, узагальнити її напрацювання;

- систематизувати джерела дослідження за видовими ознаками на відповідні групи із характеристикою кожної;

- визначити цінність листування Є. Чикаленка як історичного джерела з історії українського національного руху в Російській імперії, охарактеризувати тематику листів, корпус адресатів і кореспондентів;

- охарактеризувати особливості листування революційної доби, проаналізувати відображення у ньому суспільно-політичних процесів;

– висвітлити джерелознавчий потенціал спогадів і щоденника Є. Чикаленка, простежити відображення у них подій пізнього імперського часу та доби Визвольних змагань 1917-1920 рр.

Методологічною основою дослідження є принцип історизму, який передбачає повне, конкретно-історичне, всеохоплююче та об'єктивне дослідження виявлених джерел. Використовувались такі загальнонаукові методи під час дослідження – аналітичний, синтетичний, логічний, математичний, ілюстративний, ретроспективний; історичні методи – історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, синхроністичний, та джерелознавчі методи: евристичний, археографічний, критичний, джерелознавчого аналізу та синтезу, а також типізуючий (з'ясування типових ознак у листуванні з різними кореспондентами) та індивідуалізуючий (виокремлення індивідуальних особливостей епістолярного стилю кожного кореспондента) методи інтерпретації джерел. У дослідженні використані і елементи контент-аналізу (для визначення показників репрезентативності основних тем у корпусному листуванні). В основі дослідження - метод джерелознавчого критичного аналізу, який передбачає виокремлення основних тем у листах та диференціацію їхніх сюжетів.

Апробація роботи. Окремі положення дипломної роботи доповідались на звітній конференції студентів та магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Підготовлена стаття «Доба Директорії УНР у наративних джерелах Є. Чикаленка» подана до друку в збірнику «Наукові праці студентів історичного факультету».

Практичне застосування: матеріал з даної роботи доцільно використати на уроках з історії України у школі, при підготовці до семінарських занять, написанні рефератів, курсових, дипломних робіт тощо.

Структура роботи. Робота складається з вступу, трьох проблемних розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури.

Висновки

Присвячена досліджуваній проблемі література може бути розділена на 4 групи: 1) праці загальнотеоретичного характеру про епістолярний та мемуарний жанри, що дозволяють виробити певну методологію опрацювання нарративних джерел Є. Чикаленка; 2) дослідження, присвячені листуванню Є. Чикаленка – вступні статті, які супроводжували публікації листів або спогадів; аналітичні статті, у яких використано листування Є. Чикаленка як джерело та оцінено його значимість для дослідження окремих історичних подій та процесів; 3) праці про Є. Чикаленка та посвяти йому у газетній періодиці за життя та після смерті, котрі переважно написані близькими знайомими і значною мірою носять характер особового джерела; 4) праці про Є. Чикаленка сучасних дослідників. Аналіз історіографічного масиву дозволяє зробити висновок, що особові джерела Є. Чикаленка тривалий час не були предметом спеціального дослідження – «Спогади» були опубліковані у 1920-х рр. у Львові та у 1955 р. в Нью-Йорку, однак без наукового коментаря та жодного редакторського аналізу; листування Є. Чикаленка у цей час видавалось лише епізодично – в Україні окремі листи М. Коцюбинського до Є. Чикаленка були опубліковані у зібранні творів письменника (у 1931 та 1975 рр.), а в журналі «Український історик» в 1970-і рр. були опубліковані листи С. Єфремова до Є. Чикаленка за 1920-ті рр. Повноцінне вивчення нарративу Є. Чикаленка розпочалось у період незалежності України, при цьому головний акцент зроблено на листування діяча; цій темі присвячено дисертаційне дослідження, монографію та значну кількість статей вітчизняної дослідниці І. Старовойтенко, також дослідниця підготувала перше якісне археографічне видання спогадів Євгена Чикаленка. Також епістолярну спадщину Є. Чикаленка вивчали та публікували Н. Миронець, В. Тесленко, В. Ульяновський. Ряд авторів – М. Слабошпицький, Ю. Хоружий, С. Іваницька – побіжно характеризували діяльність Чикаленка

в контексті вивчення певних аспектів історії України кінця XIX – початку XX ст., при цьому також використовували та аналізували його мемуари, щоденники та листування.

Виявлене дослідниками в архівах України та закордонних збірках і значною мірою опубліковане листування Євгена Чикаленка становить на даний час понад 2300 одиниць кореспонденції (з них близько половини – листи Є. Чикаленка, решта – листи до нього), є цінним різноплановим інформативним історичним джерелом. У ньому широко відобразилися громадсько-політичні, видавничі, літературно-критичні та просопографічні сюжети. За ним можна реконструювати й інші сюжети, наприклад, історичної географії, хронології. Особливістю інформації виявлених листів була тісна переплетеність сюжетів, а тому поділ матеріалу на теми є умовним, бо часто одну тему від іншої при аналізі відокремити практично неможливо. Цінним, хоч і специфічним, джерелом є також спогади і щоденники Є. Чикаленка – хоча автор цілеспрямовано готувався до їх публікації ще в період написання й оминав певні теми, тим не менш, вони містять цінні відомості про політичні події, учасником або свідком яких був Євген Харлампійович Чикаленко. На відміну від листування, вони опубліковані (при цьому спогади введені у науковий обіг ще у 1920-х рр.) і цілком доступні для всебічного вивчення та використання як джерела з історії Наддніпрянщини пізнього імперського періоду.

Тематична спрямованість листів Є. Чикаленка має проблемно-хронологічний характер. У початковому листуванні домінуючими були сюжети громадсько-культурного життя України кінця XIX – початку XX ст., у листуванні 1906-1914 рр. переважала газетно-видавнича тема: відображені сюжети, пов'язані із виданням Є. Чикаленком газет «Громадської думки» та «Ради». Цей період був найбільш інтенсивним за частотою епістолярних контактів, кількістю адресатів та кореспондентів. У листуванні цього періоду відклалися сюжети громадсько-культурного та політичного життя України –

до його подій та заходів майже всі кореспонденти й адресати (В. Винниченко, Л. Жебуньов, П. Стебницький, Ф. Матушевський, В. Смиренко, В. Леонтович, В. Доманицький) були причетними, і ці події в тій або іншій мірі відобразилися у їхніх кореспонденціях. Таку них містяться відомості про заснування відомих фондів, товариств, про конкурси на пам'ятник Т. Шевченкові у Києві, про святкування ювілеїв початку ХХ ст. (М. Лисенка, Д. Мордовця), відкриття пам'ятника І. Котляревському, інші форми громадської діяльності кореспондентів. Про політичні події у листах до 1917 р. вони, як правило, не писали, або повідомляли окремі сюжети езоповою мовою, а тому можна почерпнути лише загальну й не завжди точну інформацію про те, коли відбувалися окремі з'їзди, які питання обговорювали й вирішували.

З 1917 р. у листах домінуючими стають політичні сюжети, пов'язані із подіями у Києві та в інших містах України. Особливу наукову цінність має листування Є. Чикаленка із безпосередніми учасниками політичних подій – В. Винниченко, С. Єфремовим, А. Ніковським, В. Леонтовичем, а також синами Петром та Левком. Вони інформували відсутнього у Києві Євгена Харлампійовича про політичне життя у столиці, фіксували важливі історичні факти, в тому числі пов'язані з кулуарними подіями, а в наш час ця інформація стала цінною для уточнення багатьох аспектів історії Визвольних змагань. Діалогічний характер епістолярію дозволяє розкрити як позицію Чикаленка щодо певних подій, так і більш детально охарактеризувати політичні симпатії його адресатів, а в певних випадках політичних сил, які вони представляють (УСДРП, УПСФ та ін.).

У своїх спогадах, які охоплюють період із 1861 р. (мемуарист датує початок спогадів датою свого народження, однак ця дата, звісно, умовна) до 1907 р., Євген Чикаленко детально висвітлював події громадсько-політичного життя, до яких був причетним або свідком яких виступав. Навіть описуючи особисті сюжети (наприклад, рідне село Перешори та родину),

мемуарист торкався певних тем, які мали суспільне значення: становище селян, безземелля, взаємовідносини різних соціальних та етнічних груп. Автор описує свою участь в діяльності гуртка в Єлисаветграді, пов'язаного із Київської Старою громадою, а згодом – у Загальноукраїнській безпартійній організації, характеризує співпрацю із різними представниками українського культурного та політичного життя (Д. Мордовцем, В. Винниченком, М. Лисенком, П. Житецьким П. Стебницьким тощо). Значна увага приділена галицьким сюжетам – Чикаленко не лише описує власну участь у фінансуванні різних інституцій «галицького П'ємонт», але й описує враження від політикуму та політичного життя західноукраїнських земель, торкається питання про діяльність в Галичині наддніпрянських емігрантів. Також вагоме місце у спогадах займають сюжети, пов'язані із подіями революції 1905-1907 рр. та подальшої політичної реакції: діяльність українських ліберальних політичних сил, функціонування Українських Думських громад, утворення Товариства Українських Поступовців. Унікальним за інформативністю та цінністю джерелом «Спогади» Є. Чикаленка виступають щодо тематики, пов'язаної із діяльністю газети «Громадська думка», котрій присвячено спеціальний розділ.

Специфіка висвітлення у щоденнику Є. Чикаленка подій революційної доби зумовлена тим, що у 1917 р. він переважно перебував у своєму маєтку в Перешорах, а після повалення Гетьманату виїхав до Галичини (де проживав у невеликому селищі Жаб'є, сучасній Верховині, а потім у Перемишлі) і звідти за кордон – до Карлсбаду (Карлових Вар). В нових реаліях Чикаленко не завжди міг відстежувати поточну ситуацію, часто інформація доходила до нього із запізненням та у спотвореному вигляді. За таких умов головний акцент у щоденнику робився на осмислення політичних подій – автор описує свої враження від прочитаного у газетах, аналізує більш ранні події; також у цей час він вклеював до щоденника листи та вирізки із газет, інформація в яких його здавалась важливою (ці своєрідні маргіналії у наш час можуть

виступати як самостійним науковим джерелом, так і досліджуватись у комплексі із основним текстом щоденника). Крім того, у щоденнику за 1920 р. міститься значний обсяг цінної інформації щодо реалій життя українських емігрантів на початковому етапі перебування за кордоном.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Абросимова С., Мицик Ю. Спільна праця на загальну користь України (Листування Є. Чикаленка і Д. Яворницького) // Київська старовина. 1996. №1. С.30-39.
2. Бойко В. З епістолярної спадщини Є.Чикаленка // Сіверянський літопис. 2001. № 4. С.46-67.
3. «Горе наше, що і колись і тепер ми не можемо одностайно стати до праці, до боротьби...». Листи мецената Євгена Чикаленка до класика Михайла Коцюбинського // Дивослово. 2001. №12. С.17-19.
4. Дорошенко В. Великий громадянин // Літопис Червоної Калини. 1931. Ч.4. С.3-4.
5. Коцюбинський М. Твори у 8 т. / Під редакцією і попередньою статтею С. Козуба. Т. VIII. Листування (1907-1913). Харків-Київ, 1931. 289 с.
6. Коцюбинський Михайло. Твори у 7 т. Т. VI. Листи (1905-1909).Київ, 1975. – 415 с.
7. Коцюбинський Михайло. Твори у 7 т. Том VII. Листи (1910-1913). Київ, 1975. С.223-224.
8. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? Кілька зауваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка «Де вихід?» // Хліборобська Україна. Збірник 7-8. Відень, 1922-1923. С.312-340.
9. Липинський В. Покликання «варягів» чи організація хліборобів? Кілька зауваг з приводу статті Є. Х. Чикаленка «Де вихід?» // Хліборобська Україна. Збірник 9. Відень, 1924-1925. С.296-376.
- 10.Листи Євгена Чикаленка з еміграції до Сергія Єфремова (1923-1928 рр.) / Упоряд., вступ та коментарі І. М. Старовойтенко. Київ, 2003. 108 с.
- 11.Листи Леоніда Жебуньова до Євгена Чикаленка, 1907-1919 роки / Упоряд. І. Старовойтенко. – Київ, 2005. – 252 с.

12. Миронець Н. «Теперішні листи колись будуть цінним матеріалом для історії...»: (Листування Андрія Ніковського з Євгеном Чикаленком. 1917 рік) // Пам'ять століть. 1997. №5. С.24-43.
13. Миронець Н. «Історія наша се... боротьба за національне існування...» (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком, травень-грудень 1908 р.) // Пам'ять століть. 2001. №6. С.3-33.
14. Миронець Н. «Історія наша се... боротьба за національне існування...» (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком, січень-грудень 1909 р.) // Пам'ять століть. 2002. №1. С.6-33.
15. Миронець Н. «Історія наша се... боротьба за національне існування...» (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком. 1910 р.) // Пам'ять століть. 2002. №5. С.2-34.
16. Миронець Н. «Історія наша се... боротьба за національне існування...» (Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком, 1911-1912 рр.) // Пам'ять століть. 2002. №6. С.115-145.
17. Миронець Н. З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.). Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Український історичний журнал. 1997. №5. С.119-135.
18. Миронець Н. З епістолярної спадщини громадсько-політичних діячів України (1917 р.). Листування Є. Х. Чикаленка з В. К. Винниченком та П. Я. Стебницьким // Український історичний журнал. 1997. №6. С.103-122.
19. Міяковський В. Листи С. Єфремова до Є. Чикаленка. 23 травня 1922 – 26 лютого 1928 рр. // Український історик. 1973. №3-4. С.146-156.
20. Міяковський В. Листи С. Єфремова до Є. Чикаленка. 23 травня 1922 – 26 лютого 1928 рр. // Український історик. 1974. №1-3. С.187-204.
21. Міяковський В. Листи С. Єфремова до Є. Чикаленка. 23 травня 1922 – 26 лютого 1928 рр. // Український історик. 1975. №1-2. С.136-143.

22. Міяковський В. Листи С. Єфремова до Є. Чикаленка. 23 травня 1922 – 26 лютого 1928 рр. // Український історик. 1975. №3-4. С.112-119.
23. П. Я. Стебницький. 1862-1923. Київ, 1926. 132 с.
24. Панченко В. «Яка страшна річ політика...». Несподіванки еміграційного епістолярію В. Винниченка // Вітчизна. 2003. №3-4. С.100-117.
25. Радянин (Гехтер М.). Євген Чикаленко. Шістдесят літ життя і праці для України. (Від спеціального кореспондента «Свободи») // Свобода. 1921. 23 грудня. Ч.298. С. 3.
26. Радянин (Гехтер М.). З далеких берегів. Розмови з видатнішими українськими діячами в Європі для «Свободи». IV. Євген Чикаленко // Свобода. 1922. 23 травня. Ч.118. С.2.
27. Старовойтенко І. Листи Д. Мордовця до Є. Чикаленка (1896-1898 рр.) // Рукописна і книжкова спадщина України. 2003. Вип.8. С.255-272.
28. Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Програмові і довідкові матеріали / Упоряд. В. Ф. Шевченко та ін. Київ, 1993. 336 с.
29. Ульяновський В. І. «Здається, усьому б допоміг...» (Маловідомі листи Миколи Аркаса) // Архіви України. 1993. №1-3. С.45-54.
30. Чикаленко Є. Х. Зібрання творів: У 7 т. Т.1: Спогади. Уривки з моїх споминів за 1917 р. Київ, 2003. 432 с.
31. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). Нью-Йорк, 1955. 504 с.
32. Чикаленко Є. Х. Спогади (1861-1907). Київ, 2003. 415 с.
33. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1907-1917). Львів, 1931. 496 с.
34. Чикаленко Є. Х. Щоденник (1917-1920). Київ, 2011. 464 с.
35. Чикаленко Є., Винниченко В. Листування, 1902-1929. Київ, 2010. 448 с.
36. Чикаленко Є., Стебницький П. Листування, 1901-1922. Київ, 2008. 628 с.

Монографії, статті, рецензії

37. Айзеншток І. Є. Чикаленко. Спогади. 1861-1907 [Рецензія] // Червоний шлях. 1926. № 11-12. С.267-269.
38. Болабольченко А. Три долі. Модест Левицький, Петро Стебницький, Максим Славинський. Біографічні нариси. Київ, 1999. 84 с.
39. Брюгген В. Без листів література неповна // Вітчизна. 1996. № 5-6. С.109-111.
40. Верменич Я. Євген Чикаленко – громадський діяч, публіцист, меценат // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. Випуск 3. Київ, 1998. С.159-174.
41. Верстюк В. Євген Чикаленко – будитель нації // Влада і політика. 2001. 13-19 квітня (№14). С.18.
42. Верстюк В. Євген Чикаленко – будитель нації // Влада і політика. 2001. 20-26 квітня (№15). С.18.
43. Гирич І. М. Грушевський і С.Єфремов на тлі українського суспільно-політичного життя кінця ХІХ – 20-х рр. ХХ ст. // Український історик. 1996. Ч.1-4. С.142-187.
44. Гирич І. Б., Ляхоцький В. П. Археографічне опрацювання епістолярної спадщини українських і політичних діячів кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. // Архіви України. 1995. №4-6. С.84-87.
45. Гирич І. Б., Ляхоцький В. П. Видання україномовних епістолярних джерел кінця ХІХ – середини ХХ ст. Методичні рекомендації. Київ, 2000. 48 с.
46. Дмитрієнко М., Войцехівська І. Епістолографія (епістолологія) як наука історичного циклу // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Число 2. Київ, 1998. С.23-45.
47. Дорошенко Д. Євген Чикаленко (1861-1929). Його життя і громадська діяльність. Прага, 1934. 100 с.
48. Дорошенко Д. Євген Чикаленко. Його життя і громадська діяльність / Передм. Л. Белея. Ужгород, 2008. 244 с.

- 49.Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. Українська гетьманська держава 1918 р. Том 2. Київ, 2003. 423 с.
- 50.Доценко Р. Вільна думка з епістолярних шухляд // Сучасність. 1994. №6. С.162-167.
- 51.Є. Х. Чикаленко в Подебрадах // Українська Господарська Академія в ЧСР. 1922-1935. Том 1. Нью-Йорк, 1959. С.135-138.
- 52.Іваницька С. Г. Українська ліберально-демократична партійна еліта: «колективний портрет» (кінець XIX – початок XX ст.). Запоріжжя, 2011. 614 с.
- 53.Іванченко Р., Іванченко О. До глибини власної кишені (Меценатство й українська література та журналістика) // Дивослово. 2000. №5. С.9-14.
- 54.Корчинський М. По прочитанню щоденника Є.Чикаленка // Літопис Червоної Калини. 1931. Ч.4. С. 4.
- 55.Кузьменко В. І. Письменницький епістолярій в українському літературному процесі 20-50-х рр. XX ст. Київ, 1998. 306 с.
- 56.Миронець Н. Листи Федора Матушевського до Євгена Чикаленка (1917 рік) // Український археографічний щорічник. Випуск 10/11. Київ, 2006. С.640-674.
- 57.Миронець Н. Листування Євгена Чикаленка з Володимиром Винниченком як джерело інформації про суспільно-політичне життя в Україні початку XX століття // Третя Академія пам'яті професора Володимира Антоновича 11-12 грудня 1995 р. Доповіді та матеріали. Київ, 1996. С.282-289.
- 58.Миронець Н. Чикаленко Євген. Із листів до «літературного хрещеника» // Учитель. 1998. №7-8. С.13-20.
- 59.Миронець Н., Тесленко В. Епістолярна спадщина Євгена Чикаленка як джерело для історико-краєзнавчих досліджень // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». Частина I. Київ-Харків, 1997. С.114-118.

60. Панченко В. Український Дон Кіхот. «Головний ткач» матеріальної тканини нашої історії // День. 2001. 20 січня. С.5.
61. Погребенник Ф. Неопублікована спадщина Євгена Чикаленка // Сучасність. 1991. Ч.7-8. С.147-154.
62. Самсонник Н. Лицар високої мрії. Євген Чикаленко (21. XII. 1861 – 20. VI. 1929) // Старожитності. 1993. №5. С.8-12.
63. Слабошпицький М. Українські меценати. Розділ майбутньої книжки // Березіль. 2001. № 3-4. С.115-137.
64. Старовойтенко І. Благодійність в ім'я української справи: Євген Чикаленко // Скарбниця української культури: Збірник наукових праць. Випуск 8. Чернігів, 2007. С.257-264
65. Старовойтенко І. М. Євген Чикаленко: людина на тлі епохи: Монографія. Київ, 2009. 544 с.
66. Старовойтенко І. М. Євген Чикаленко і Василь Доманицький у короткому епістолярному діалозі (1908-1910 рр.) // Сіверянський літопис. 2006. №6. С.3-16.
67. Старовойтенко І. Євген Чикаленко та його спадщина в українській історіографії // Історіографічні дослідження в Україні. Випуск 18. Київ, 2008. С.151-163.
68. Старовойтенко І. М. Історико-географічні аспекти в епістолярній спадщині Євгена Чикаленка // Історико-географічні дослідження в Україні. Випуск 7. Київ, 2004. С.361-382.
69. Старовойтенко І. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України // Народна творчість та етнографія. 2005. №1. С. 21-32.
70. Старовойтенко І. М. Оpubлікована епістолярна спадщина Євгена Чикаленка: історіографічний огляд // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство. Міжвідомчий збірник наукових праць. Випуск 6. Київ, 2003. С.250-262.

71. Старовойтенко І. М. Листування Євгена Чикаленка у фондах Інституту рукопису НБУВ // Архіви України. 2003. № 4-6. С. 165-172.
72. Старовойтенко І. М. Листи Д. Мордовця до Є. Чикаленка (1896-1898 рр.) // Рукописна та книжкова спадщина України. Випуск 8. Київ, 2003. С. 255-272.
73. Старовойтенко І. М. Епістолярний діалог Євгена Чикаленка з Андрієм Ніковським // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Випуск 7. Київ, 2003. С. 316-336.
74. Старовойтенко І. М. Натхненний трудівник на ниві національного відродження України // Народна творчість та етнографія. 2005. №1. С.21-32
75. Старовойтенко І. М. Три листи Євгена Чикаленка до приятелів-галичан // Пам'ять століть. 2004. № 2. С. 143-153.
76. Тесленко В. Людина однієї мети: штрихи до портрета Є. Чикаленка // Пам'ять століть. 1998. №1. С.94-107.
77. Тесленко В. Оцінка діяльності Центральної Ради в листуванні та спогадах Євгена Чикаленка // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради). Матеріали наукової конференції 20 березня 1997 р.: у 2 ч. Частина II. Київ, 1997. С.364-371.
78. Хорунжий Ю. Євген Чикаленко. Спадщина // Україна. 2001. № 3. С.13-21.

Автореферати дисертацій

79. Старовойтенко І. М. Листування Євгена Чикаленка як історичне джерело: автореф. дис. на здобуття наук. степеня канд. іст. наук. Київ, 2004. 20 с.

Довідкові видання

- 80.Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Центральної ради: Біографічний довідник. Київ, 1998. 255 с.
- 81.Україномовна преса Росії 1905-1907 рр.: Анотований покажчик періодичних видань / АН УРСР. ЦНБ АН УРСР. Уклад. О. І. Сидоренко: наук. ред. Є. П. Демченко. Київ, 1987. 73 с.